
Népi gyógynövény-ismereti kutatások a kolostori gyógyászatban és Erdélyben (2007-2010)

Ethnobotanical research of the healing practices in monasteries and in Transylvania (2007-2010)

Papp Nóra

nora.papp@aok.pte.hu

Initially submitted Apryl 20, 2011; accepted for publication May 5, 2011

Abstract:

Popular healing methods are based on empirical experience, applying materials of plant, animal and mineral origin. Several examples of this traditional knowledge can be seen in the medieval healing practice of monasteries, as documented by the texts preserved e.g. in the Benedictine Abbey in Pannonhalma and Bakonybél.

Traditional ethnobotanical data about medicinal plants are very important nowadays too: their collection, description and preservation can contribute to our knowledge that can be used in medical and pharmacological researches. We have made several collecting trips to Csinód and Egerszék (Úz-valley), Lövéte (Homoród-valley), Gyimesfelsőlok and Erdővidék since 2007. These villages have insufficient medical and pharmaceutical services, so the inhabitants know, collect and apply medicinal plants for various diseases in their everyday life, passing down their knowledge from generation to generation.

During our ethnobotanical collections, in the course of 80 field days altogether 130 persons were interviewed, 130 hours were recorded by dictaphone, 6000 photos and several notes were taken. In Csinód and Egerszék 105, in Lövéte 143, in Gyimesfelsőlok 115 and in Erdővidék altogether 120 plant taxa were identified and documented with their popular names, drug parts and traditional uses. The recorded 9 forms of medicinal plant preparations are applied even today for treating about 40 different human diseases in the villages.

Kulcsszavak: népi gyógynövényismeret, népi orvoslás, kolostori gyógyászat, gyógynövények

Keywords: ethnobotanical knowledge, popular therapy,-monastery, medicinal plants

Bevezetés

A Pécsi Tudományegyetemen elindult népi orvoslástani kutatásokban az Általános Orvostudományi Kar Farmakognóziái Tanszékének, valamint a Természettudományi Kar Biológiai Intézetének oktatói és hallgatói vesznek részt. Munkánk magába foglalja az etnobotanikai gyűjtőutakat, valamint régi, napjainkig feldolgozatlan orvos-botanikai művek elemzését is. Gyűjtőutjaink célja Erdély egyes – gyógynövények tekintetében eddig nem vizsgált – területeiről a hagyományos népi gyógynövény-ismereti adatok feljegyzése és megőrzése, valamint a tudományos kutatások számára ígéretes új növénytaxonok és hatóanyagok feltárására, vizsgálata. Fontosnak tartjuk ennek az értékes népi tudásnak a megmentését az utókor, azon belül a tudományos világ, és a mai fitoterápia számára. A feltáró munkát 2007-ben kezdtük, írásomban a 2010-ig elért eredményeinket ismertetem.

A **népi orvoslás** a hivatalos orvostudományi rendszeren kívüli, szájhagyomány és tradíciók örökítésével fennmaradt, tapasztalati és természetfeletti orvosló módszerek összessége (Oláh 1986). Ezek az eljárások növényi, állati, emberi és ásványi eredetű anyagokat is felvonultatnak. Növényekről, gyógynövényekről és felhasználásukról az ókorból is maradtak fenn adatok. Népi alkalmazásukkal az **etnobotanika**, vagyis a **néprajzi növénytan** foglalkozik (Gunda 1971).

Eddigi kutatásaink kiterjednek egyrészt a kolostori gyógyászat fennmaradt írásos emlékeire, a régi füveskönyvek és az orvos-botanikai művek elemzésére, valamint a korabeli gyógynövényekkel kapcsolatos tudás és tevékenységek feljegyzéseinek feldolgozására is. Másrészt, 2007-től kezdődően gyűjtőutakat szervezünk Erdély egyes elszigetelt településeibe, ahol célunk a még élő hagyományos orvoslás adatainak, elsősorban a gyógynövényismerettel kapcsolatos népi tudásnak a rögzítése, feldolgozása és megőrzése. Írásunkban eredményeinket a fent említett két téma köré csoportosítjuk.

Kolostori gyógyászat

A középkortól kezdődően számos írásos adat, füveskönyvek és egyéni feljegyzések, naplók állnak a rendelkezésünkre, a kolostorok hagyományos kertkultúráját, gyógynövény-termesztését, azok alkalmazását, valamint az ezzel kapcsolatos ismereteket illetően.

A kolostori gyógyászattal kapcsolatos, eddig végzett kutatásokról, azok tudományos eredményeiről kisebb közlemények már napvilágot láttak, azonban a témát átfogóan vizsgáló és azt tudományos igényvel feldolgozó írás nem született. Ezért tűzte ki célul kutatócsoportunk a kolostorokban rejlő írott és nyomtatott anyag feltárását, kutatását és feldolgozását. E témakörhöz tartozik, ezért fontos megemlítenünk Bálint Sándor azon írását,

amelyben a szeged-alsóvárosi ferencrendi kolostorgyógyító tevékenységét, illetve az ott fellelhető orvosi könyveket vizsgálta. A kolostor könyvtárának anyaga, annak összetétele arról tanúskodik, hogy a szerzetesek a szegedi- és szeged-környéki népnek nemcsak lelkipásztorai, hanem orvosai is voltak. Orvosló tevékenységük messze földön ismertté tette őket. Források bizonyítják, hogy a török hódoltság idején az ellenség is igénybe vette a szerzetesek gyógyító tudását. A könyvtár állományában található egy, a 16. század legelejéről származó, nyomtatásban megjelent enciklopédia, amely az ásványokat, a növényeket és az állatokat ismerteti. A szerzetesek a szócikkek mellett, magyarul, lapszéli jegyzetek formájában jegyezték fel egy-egy ásvány vagy növény tapasztalati úton szerzett gyógyhatását. Ezek a bejegyzések további fontos adalékkal szolgálnak a szerzetesek gyógyító tevékenységéről. A cikk írója egy 1846-ból származó jegyzék alapján közli az alsóvárosi kolostor könyvtárának orvosi vonatkozású könyveit, azonban nem tér ki azok részletes elemzésére.

Szólnunk kell Rapaics Raymund a *Magyar kertek* (1940) című munkájáról, amelyben a középkori kolostorok kertjeivel is foglalkozik. „*Ora et labora*”- tartja a bencések jelmondata, amelynek jelentése „Imádkozzál és dolgozzál”. Ismeretes, hogy a szerzeteseknek el kellett tartaniuk magukat, saját munkájuk eredményéből kellett megélniük. Éppen ezért a renden belül mindenkinek megvolt a maga feladata, attól függően, ki mihez értett: így egyesek botanikával, mások gyógyítással, esetleg gyógyszerészettel foglalkoztak. A gyógyító tevékenység kezdetektől fogva a monostorok szolgálata között szerepelt.

Rapaics az említett művében ismerteti a középkori kolostorok két fő kerttípusát, a tápláléknövényeket felvonultató **haszonkertet** (*hortus*) és a **gyógynövénykertet** (*herbularius*). A haszonkert korabeli növényelnevezései között találjuk a következőket: *cepa* (*Allium cepa*/vöröshagyma), *porro* (*Allium porrum*/póréahagyma), *apius* (*Apium graveolens*/zeller), *anetum* (*Anethum graveolens*/kapor), *lactuca* (*Lactuca* sp./saláta), *pastinachus* (*Pastinaca sativa*/pasztinák) vagy *petroselinum* (*Petroselinum crispum*/petrezselyem). A gyógynövénykertbe ültetett növények között az alábbiakat sorolják fel a források: *ruta* (*Ruta graveolens*/kerti ruta), *salvia* (*Salvia* sp./zsálya), *cumino* (*Carum carvi*/kömény), *feniculum* (*Foeniculum vulgare*/édeskömény), *rosmarino* (*Rosmarinus officinalis*/rozmaryng), menta fajok (*Mentha* sp.) és különböző dísznövények (*rosa* – *Rosa* sp./rózsák, *lilium* – *Lilium* sp./liliomok). Érdekességként jegyezzük meg, hogy a természet gyümölcsfákat ebben a korban gyakran ültették a kolostorok temetőjébe.

A kolostorok gyógyító tevékenységének múltjából fennmaradt legismertebb korabeli emlékek Bingeni Szent Hildegard (1098-1179) munkái, amelyek új kiadásban Európa-szerte forgalomban vannak napjainkban is (Bingen 2004). Az elmúlt évtizedekben, Németországban számos kolostorban, a múltban lejegyzett eljárásokat követve élesztették újjá a gyógyító tevékenységgel, gyógynövények termesztésével, szárításával, feldolgozásával, valamint alkalmazásával kapcsolatos hagyományokat (Mayer és mtsai 2004).

Hazánkban Pannonhalmán és Bakonybélben őrzik az ilyen jellegű kertészeti és gyógyászati adatok fennmaradt számos írásos emlékeit. A **Pannonhalmi Főapátságban** a bencés szerzetesek feladata – a múltban és a jelenben egyaránt – elsősorban a lélek gyógyítása és a test ápolása. A rendbéliek számos gyógynövényt ismertek és alkalmaztak, tudásukat több nyelven, elsősorban latinul írott művekben rögzítették. A Főapátság könyvtárában őrzött régi orvos-botanikai művek feldolgozásával Hortobágyi Cyrill perjel foglalkozik. Neki köszönhetően számos, mára már feledésbe merült recept látott újra napvilágot különféle termékek – tea, gyógynövény-likőr vagy borecet – formájában. Munkánk során **Zsoldos Xavér** 1788-1789-ben íródott *Herbarium seu nomina herbarum* című, öt szakaszból álló, 117 oldal terjedelmű művének feldolgozását tűztük ki célul. A kötet első fejezetében a szerző részletesen bemutatja a korabeli betegségeket és azok tüneteit. A második rész („*A Fáknek Tulajdonságirul és Hasznairul*”) fásszárú, a harmadik fejezet „*A Fűveknek Tulajdonságirul és Hasznairul*” lágyszárú gyógynövények alkalmazását ismerteti. A kötet negyedik részében („*Némely Fűveknek röviden meg irt Értelmek*”) a szerző néhány kiemelt gyógynövényfaj korabeli felhasználását részletezi. Ebben a fejezetben átfedések, illetve ismétlések is előfordulnak, különösen a harmadik szakasz lágyszárú növényeit illetően. Az ötödik, befejező részben („*Következnek szép Orvosságok*”) a felsorolt betegségek részletes gyógymódjait ismerteti a szerző (Csepregi, Papp 2010).

A szerzetesek életének írott emlékeit az 1998-ban újraalapított **Bakonybéli Szent Maurícius Bencés Monostorban** is megtaláljuk. **Beély Fidél** szerzetes 1834-től íródott kertészeti naplója rendkívül értékes, hiteles információkkal szolgáló forrásnak tekinthető. A barokk korban újjászervezett monostor tevékenységéről, a korabeli patikaszerokről, valamint a kolostor angolkertjében és üvegházában folyó talajtani és növényültetési munkálatokról szolgál hasznos információkkal. A terepen folytatott felmérésünk során a monostor jelenlegi kertjében a következő **tíz gyógy- és fűszernövényt** találtuk: bíbor kasvirág, borsikafű, borsosmenta, orvosi citromfű, kerti kakukkfű, lestyán, levendula, majoránna, orvosi zsálya és szurokfű. A **monostor termékeinek** gyártásához (likőr, teaszárítmányok, krémek, szörpök,

lekvárok) **11 vadon élő gyógynövényt** használnak. Ezek között szerepel a párlófű, a közönséges cickafark, a gyepűrózsa, a fehér üröm, a fekete bodza, az egybibés galagonya, a húsos som, a pongyola pitypang, a kislevelű hárs, a nagy csalán és a közönséges orbáncfű (Vántus, Papp 2010).

Etnobotanikai kutatások Erdélyben

Az 1960-as évektől hazánkban és Erdélyben megélénkültek a népi növény- és gyógynövényismerettel kapcsolatos kutatások. Eredményeik néprajzi, botanikai és gyógyászati szempontból is kiemelkedő jelentőségűek. A kutatók jelentősebb terepmunkákat az alább – a teljesség igénye nélkül – felsorolt településeken végeztek: Kóczián Géza és munkatársai 1977-ben Kalotaszegen, Grynaeus Tamás és Szabó Gy. László 2002-ben Bukovinában, Moldvában Halászné Zelnik Katalin (1981) és Halász Péter (2010), Rác Gábor és Holló Gábor (1968. Gyimesben kutattak Kóczián Géza és munkatársai 1975-ben, Rab János 1982-ben, Pálfalvi Pál 2001-ben és Székelyföldön Birkás-Frendl Kata (2001). Meg kell jegyeznünk, hogy ezeknek a többnyire elszigetelt településeknek a lakossága nem csak ismeri, hanem napjainkban is alkalmazza a rendkívül gazdag népi orvosló eljárásokat.

A gyűjtőutak kutatópontjainak kiválasztása

Az új gyűjtések helyszíneit, a kutatópontokat szakirodalom alapján választottuk ki. Megvizsgáltuk, mely településeken nem végeztek eddig ilyen jellegű gyűjtőmunkát, mennyire elszigeteltek ezek a közösségek, és végül, hogy a kiválasztott kutatóponton van-e állandó orvosi illetve gyógyszerellátás. Ezt követően – lehetőleg a nyári hónapokra – megterveztük az utazást és a kiszállást. Egy-egy településen egy alkalommal általában tíz-húsz napot töltünk. Az adatgyűjtés és dokumentálás során olyan – a tudomány számára eddig ismeretlen – gyógynövény fajokat vagy azok drogrészeit keressük, amelyek adataira eddig hivatalos, tudományos bizonyítás nem állt rendelkezésünkre. A tapasztalatok azt mutatják, hogy falvanként általában öt-tíz százalék a kérdéses vagy a kutatásra érdemes taxonok aránya. Ezekből nagyobb mennyiségű mintát gyűjtünk, ezt követően szövettani, fitokémiai, valamint farmakológiai vizsgálatoknak vetjük alá.

Kutatásaink tehát nem csupán az értékes adatok feljegyzésére és megőrzésére irányulnak: terepmunkánk célja, hogy további vizsgálatokra érdemes taxonokat találjunk, azok drogrészeit megismerjük, és az új alkalmazási területeit feltérképezzük.

A gyűjtők és a gyűjtés helyszínei

A Pécsi Tudományegyetem Néprajz és Kulturális Antropológia Doktori Iskola doktoranduszaként Birkás-Frendl Kata több éve kutatja az Úz-völgyi csángók népi gyógynövényismeretét. Grynaeus Tamással 2007-ben és 2008-ban csatlakoztam a fent említett terület kutatóihoz. Fancsali István marosvásárhelyi orvostanhallgató 2008-ban Gyimesfelsőlokon végzett gyűjtéseket, amelyek eredményeit diplomamunkájában dolgozta fel (Fancsali 2010). Boris Gyöngyvér biológushallgatóval 2008 és 2010 között részt vettem a székelyföldi Lövétén folytatott kutatásokban. (Boris 2010). Az elmúlt éven csatlakozott a kutatók csoportjához Erdei Anna szegedi biológushallgató is. 2010-ben pedig indult egy újabb gyűjtés Erdővidéken Bartha Sámuel gyógyszerészhallgató közreműködésével.

Az Úz-völgyében kutatópontként kiválasztott két település: a kétszáz fős **Csinód** és a száz lelket számláló **Egerszék**, amelyek Csíkszentmártontól 15 km-re fekszenek. A falvakban nincs állandó orvosi ellátás, nincs postahivatal, mindössze két kis bolt, egy óvoda és Csinódon egy általános iskola található. Elszigeteltségük révén a közösségek értékes archaikus gyógyító tudást őriznek.

Gyűjtőmunka folyt **Gyimesfelsőlokon**, a közel hatszáz lakosú településen, amelynek állandó orvosa és patikája van, ennek ellenére napjainkban is szívesen gyűjtik és alkalmazzák a gyógynövényeket.

Kutatópontként választottuk ki **Lövétét**, amely a Kis-Homoród mentén fekszik, és lakosainak száma 3500 fő. A falunak állandó orvosa és állatorvosa van, ezen kívül 2008 novemberében gyógyszertárat is nyitottak. Mindezek ellenére a településen a hagyományos növényhasználat számos értékes példáját találtuk meg gyűjtőmunkánk során.

Vizsgálataink kiterjedtek **Erdővidékre** is, amely több településből álló kisebb régió. Elsőként 2010-ben Nagybaconban, Kisbaconban és Uzonkán kezdtük el a kutatómunkát. A vidéken élők már évek óta állandó orvosi ellátásban részesülnek, de a közösségek napjainkban is őrzik népi orvosló hagyományaikat. Azt tapasztaltuk, hogy gyógynövény-ismereti tudásuk archaikus, értékes elemeit szívesen megosztják az érdeklődőkkel. Vizsgálataink a térségben 2011-ben is folytatódnak.

A gyűjtés módszerei

Gyűjtőmunkánk során a szabad elbeszélgetés módszerével kutattuk a lakosság hagyományos gyógyító tudását, és – a pontos azonosítás érdekében – az adatközlőkkel közösen gyűjtöttük a terepen az orvosláshoz szükséges növényeket. Betegségekre kérdeztünk

rá, különös tekintettel a gyógyításra használt növényekre. Minden esetben pontosítottuk, hogy az egyes panaszok orvoslására mely növényfajokat alkalmazzák. A beszélgetéseket diktafonnal (Olympus WS-110) rögzítettük. A hangfelvételekben előforduló, az adatközlők által használt tájnyelvi hangzókat és szófordulatokat szó szerint jegyeztük le, ezt követően számítógépes adatfeldolgozás és értékelés következett. Az adatokat táblázatokban összegeztük, betegségcsoportok szerint ismertetve a gyógyításra alkalmazott növényfajokat, valamint a népi humán- és állatorvoslástan ismereteket.

Rögzítettük az egyes növényfajok népi elnevezéseit, azonosítottuk a drogként használt részeit, pontosítottuk az alkalmazási módot és az ismeret eredetét (hallott, olvasott). A növényhez vagy a gyógyításhoz kapcsolódó hiedelmeket is feljegyeztük. Pontos nyilvántartásba vettük az adatközlőink nevét, születési évét és címét. A beszélgetések során különös figyelmet fordítottunk az információk eredetére: kitől hallották vagy hol olvasták a gyógyításra alkalmazott gyógyító szer receptjét. Amennyiben könyvekből származó információkat említettek, igyekeztünk azokat elkülöníteni az empirikus adatoktól.

Adatközlőinkről, az általuk mutatott növényekről a növényi szárítmányokról és készítményeiről (pl. tinktúrák, kenőcsök) fényképeket készítettünk (Fujifilm S 5600, Canon Ixy Digital), illetve a kész termékekből mintát is kértünk. A begyűjtött növényekből herbáriumot állítottunk össze.

A gyógynövények bemutatása során számos esetben említettek különböző gyógyeljárásokat, gyűjthettünk adatokat festő-, dísz- és takarmánynövényekről, de megismerhettük „szentelményeiket” is. Noha ezek nem képezték szorosan a kutatás tárgyát, ún. járulékos adatként ezeket is rögzítettünk.

A növények begyűjtése, tárolása és alkalmazása során megismert helyi szóhasználatból településenként rövid tájszótárakat készítettünk, ezzel is segítve az adatok feldolgozását (pl. *megforróz* – forráz, *bédörgöl* – bedörzsöl, *esszedurváz* – felaprít, *megcsendesít* – csillapít).

A gyűjtőmunka nehézségei

A gyűjtők számára a kutatás során nehézséget jelent az, hogy az adatközlők közül többen gyógynövény szakkönyveket is használnak, amelyeket nagy becsben tartanak, és szívesen hivatkoznak is ezekre. Ilyen esetekben azonban adódhatnak súlyos félreértések és tévedések is. Példaként említhető a Lövétén hallott *cseresznyeszár* története: egy adatközlőnk

büszkén mutatta a leszedett leveles cseresznyefa ágat, amelyet vizelethajtóként jellemezett. Mint kiderült, ismerete könyvből származik, ahol az említett drogrész, maga a *cseresznyeszár* kifejezés hivatalosan a növény terméskocsányára utal, amelynek régóta bizonyított a diuretikus hatása. Ilyen és ehhez hasonló tévesztések esetében felmerül a gyűjtőben a kérdés: feladatunk-e szólni és a tévedést kijavítani, hogy a gyógynövények alkalmazói elkerüljék a további félreértéseket?

Rendkívül nagy körültekintést igényel az egyes növényfajok azonosítása. Számos esetben a helyiek által használt népi elnevezés ismert ugyan a magyar taxonnevek között, de az hivatalosan más fajt takar. Lövétén történt a körültekintésre és óvatosságra intő eset: a településen *fűzikének* nevezik a kis ezerjófüvet (*Centaurium erythraea*); viszont amikor az *ezerjófű* növényre rákérdeztünk, az adatközlők a szurokfű vagy oregánó (*Origanum vulgare*) taxont mutatták be. Hasonló eset fordult elő Úz-völgyében az adatközlők által *kakukkfűnek* nevezett növényvel is, amely valójában a tavaszi kankalin (*Primula veris*), vagy a Lövétén *tüdőfűként* ismert párlófűvel (*Agrimonia eupatoria*) is. A pontos botanikai azonosítás céljából fontos tehát, hogy az adatközlők minden esetben megmutassák a kérdéses növényeket – élő vagy szárított formában –, hogy a kutató lássa, melyik taxont értik az egyes helyi elnevezések alatt.

Eredmények

Eddigi munkánk során közel 80 napot töltöttünk terepen. Ez idő alatt a 130 adatközlőtől (14-99 évesek) származó, mintegy 130 órányi hangfelvétel alapján Csinódon és Egerszéken **105 gyógynövényt** (az azonosított növények száma összesen 180), Lövétén pedig **143** gyógynövényt találtunk a 220 azonosított növény között. Gyimesfelsőlokon ez az arány **115/170**, Erdővidéken **120/150** – ennyi fajt jegyeztünk le népi elnevezéseikkel, termőhelyeik pontos jellemzésével, drogrészükkel és népgyógyászati alkalmazási módjukkal együtt.

Adataink között számos analógiával találkoztunk. **Színanalógia** alatt a gyógynövények egyes részeinek színe alapján történő alkalmazása értendő. Példaként említhető a fecsketarhics (*Gentiana asclepiadea*) gyimesfelsőloki *sárgagyűkér* elnevezése: a növény sárga, gyertyaszerű gyökerét májbetegségek esetén fogyasztják. A növény gyógyereje a raktározott iridoid természetű hatóanyagok révén tudományos bizonyítást is nyert! Ide sorolható a fehér here (*Trifolium repens*), vagyis a *fehérboglár* helyi elnevezésű növény is, amelynek virágát – színe alapján – fehérfolyás ellen régóta alkalmazzák ülőfürdő formájában. Az említett növény gyógyító hatása szintén igazolást nyert a kutatások által.

A **névanalógia** során a növények elnevezésében a betegség, a kóros szerv neve, vagy esetleg a növény által kiváltott hatás tükröződik. Ide sorolható a *vérburjánként* ismert közönséges orbáncfű (*Hypericum perforatum*), amelynek piros színű teáját belső vérzések esetén fogyasztják, de ilyen az *epefűként* emelgetett Szent László tárnics (*Gentiana cruciata*), amelynek gyökerét epebántalmak megszüntetésére használják. A kiváltott hatás alapján, névanalógia figyelhető meg az adatközlők által *bergőburjánként* ismert, és különböző kosborfajokhoz tartozó (pl. *Dactylorhiza maculata*) növények esetében, amelyek gumóit afrodisziákumként használják

Az eddig feltáratlan, gyógynövény-ismeret tekintetében a tudomány számára napjainkig nem ismert terepen, számos olyan jelenségre figyeltünk fel, amelyeket – az eddigi gyűjtőutak tapasztalatai alapján – a népi gondolkodásra igen jellemzőnek találtunk. Fontosnak és igen hasznosnak tartották azokat a gyógynövényeket, amelyek többfajta nyavalya orvoslására is alkalmasak. Ebből ered az „ezer bajra jó” kifejezés, amelyet az *ezerjófű* (*Origanum vulgare*) felhasználása során említettek Lövétén. A növényt többek között gyomorfájdalom, emésztési panaszok, valamint légúti fertőzések és légzési nehézségek esetén teaformájában alkalmazzák. A településen gyűjtött anyag is bizonyítja, és alátámasztja azon feltételezésünket, mely szerint a közösség növényismereti- és gyógyító tudása folyamatosan változik. A változást a meg nem szűnő, folytonos kísérletezések, „kipróbálások” eredményezik. Tapasztalati úton szerezték azon ismereteiket is, melyek szerint vannak olyan **növények, amelyek többfajta betegség gyógyítására is alkalmasak.**

Egy-egy betegség orvoslása során több gyógynövényt is felhasználnak, ami a kísérletező kedv máig élő bizonyítéka. Az az elképzelés, hogy a gyógyhatás összeadódik, illetve fokozódik, eredményezi több növény gyógyító célú együttes alkalmazását, például a gyógyfürdők esetén. Lövétén a *vörösfenyő* (*Picea abies*) ágát összefőzték *vad eper* (*Fragaria vesca*), málna (*Rubus idaeus*), *szaragógya* (*Rosa canina*) termésével és levelével, valamint diófa lapival, vagyis a diófa levelével (*Juglans regia*). Az így keletkezett főzetet fájdalomcsillapító fürdőként alkalmazták: „...*feredőt veszünk s utána sós szalonnával megkenni elbénulástól. Más fájást pedig vizelettel le kell feredő után mosni s marhafaggyúval bekenni.*” Bár gyakran előfordul, hogy egy-egy betegség gyógyítása során több növény is előfordul, mégsem tekinthető általánosnak az együttes alkalmazás: általában felváltva, vagy egymást követően alkalmazzák. Ebben az esetben a növények felhasználásának sorrendje az érdekes, valamint az a tény – vagy hiedelem –, ami befolyásolja a sorrendiség kialakulását.

Az eddig ismeretlen és feltáratlan lövétei népi tudásanyagból a példákat válogatva azt tapasztaltuk, hogy a hagyományos orvoslásban a betegségek meghatározása nem annyira differenciált, amint azt a hivatalos orvoslásban megszoktuk. A betegségeket általában összefoglaló néven – *szívbetegség*, *gyomorhaj* – határozzák meg. **Bőrbetegségek** esetén alkalmazzák a *kányafa*, *kánya* vagy *veres kánya* (*Viburnum opulus*) termését, amelyből főzetet készítenek, és ezzel a lével a láb sebeit mosogatják és borogatják. Hasonlóan sebekre és kelésekre használták az *áldott lapi* (*Plantago media*) vagy a *fehérburusnyán*, *fehérorgona* illetve *burusnyánlapi* (*Syringa vulgaris*) levelét. A *kükörcsön*- vagy *kükörcsönzilva* (*Prunus spinosa*) virágából készült teát **érszűkület** gyógyítására alkalmazzák, a *fillérfű*, *piculavirág* és *inerezstőfű* néven ismert *Lysimachia nummularia* herbájának teáját pedig **gyomorbetegségek** esetén fogyasztják. Ez utóbbi faj főzetét borogatóként és fürdőként is használják **lábfájdalmak** esetén: „*Mikor megkucorodik, vagy a görcs megfogja a lábat.*” A *pünkösdi rózsza* vagy *bazsarózsza* (*Trollius europaeus*) virágának teájáról így beszéltek: „*Gyomorfogó, vérhastól, nagy ereje van.*” A *szádokfa* (*Tilia cordata*) virágát összetörték, zsírba vagy tejfölbe keverték, így gyógyították vele a **mellgyulladást**. Másik recept szerint tejbe áztatták, majd hagyták, hogy a tej megaludjon, és a **fájó testrészt** ezzel borogatták. A *disznyómogyoró* (*Geum urbanum*) herbájából készült teát „*gennyes vesének*” a gyógyítására fogyasztották, mert úgy tudták, hogy az ebből készült főzetnek **vizelettisztító** hatása van.

A növényfajoknak gyakran **több helyi**, illetve **tájnyelvi elnevezését** is ismerték. Lövétén a *Hypericum perforatum* népi nevei: *Jézusvérefű*, *Jézus vérehulló fecskéfű*, *Jézusvérefű*, *Jézusvérefűje*, *Jézus vére hullófű*, *Jézus vére lapi*. Előfordul olyan eset is, hogy egy népi elnevezés alatt több taxon is értendő. Például a *ragodály* néven ismert növény lehet *Arctium lappa* vagy *Galium mollugo* is. (Ez a jelenség magában hordozza a tévedés lehetőségét, és óvatosságra inti a gyűjtőket.) Az elnevezések eredhetnek a növények **habitusából**: *egérfarkúfű*, *ceckafarok*, *egérfű*, *egérfarkkóró* – mezei cickafark; *kúszó moha* – kapcsos korpafű; *ördögboroda* – erdei pajzsika; *ragadánacs*, *ragadály* – közönséges bojtortján. A növények **virágzási idejéből** is származhat a tájnyelvi elnevezés: *Szent György virág* – fürtös gyöngyike; *pünkösdi rózsza* – zergeboglar, de származhatnak **állatnevekből** is: *békaláb*, *medvebajusz*, *csikófarok* – mezei zsurló; *kukukvirág*, *kakukkvirág*, *kakukknyelv* – tavaszi kankalin. Bizonyos elnevezések utalnak a gyógynövény **alkalmazására**, illetve a betegségre: *májgyökér* – fecsketárnics; *gyomorfogó* – terjőke kígyószisz; *sümőcske* – mezei tixszem.

Gyógynövények tárolása

A gyógynövényeket kosarakban, illetve papír- vagy vászonzacskókban tárolják, szellős és árnyékos helyen, sok esetben külön erre a célra kialakított kerti kamrákban.

Készítménytípusok

A gyógynövények feldolgozási formái között szerepelnek többek között **források**, **főzetek** (lósósdi/*Rumex* sp. herbája, ceckafarok/*Achillea collina* és cserefa/*Quercus* sp. kérgének főzete állatok hasmenésének gyógyítására), **fürdők** (csihán/*Urtica dioica* reumatikus panaszok enyhítésére), **kenőcsök**, **krémek** (cigánvirág, Jucikavirág/*Calendula officinalis* virágából disznózsírral keverve sebek gyógyítására), **borogatók** (útilapi/*Plantago major* levele sebek gyógyítására), **tinktúrák** (fejér liliom/*Lilium candidum* virága sebek gyógyítására, csihán/*Urtica dioica* gyökere és rózsza/*Rosa canina* szirmai szeszben reumás panaszok enyhítésére), **bor és pálinka** (májgyökér/*Gentiana asclepiadea* gyökere májbetegségek esetén, borsika/*Juniperus communis* termése vízajtóként), valamint **szirupok** (láncvirág, tejeslapi/*Taraxacum officinale* virágából és a csalóka/*Picea abies* tobozából cukros szirup köhögés ellen).

Betegségcsoportok és a gyógynövényismeret megoszlása

A vizsgált településeken az alábbi, közel **40 betegségcsoporttal** találkoztunk, amelyek kezelésére népi gyógymódokat és gyógynövényfajokat említettek: bőrbetegségek, külső sérülések (sebek, kelések, gyulladások), köhögés, meghűlés, torokfájás, tüdőgyulladás, pajzsmirigy-, máj-, epe- és vesepanaszok, reuma, ízületi, izom-, vérnyomás- és emésztési problémák, keringési rendellenességek, vérszegénység, cukorbetegség, székrekedés és hasmenés, csontritkulás, csonttörés, zúzódás, fog- és fülfájás, szemgyulladás, „női bajok” és prosztataproblémák, afrodiziákumok, feregűzők, immunerősítők, láz- és fájdalomcsillapítók, valamint állatbetegségek (hasmenés, meghűlés, láz).

Összesítettük az egyes településeken említett gyógynövényfajok százalékos megoszlását a betegségcsoportokkal kapcsolatban. A vizsgált falvakban a **legtöbb növényfajt a külső sérülések**, sebek, kelések gyógyítása esetében említettek, átlagosan **13-20%**-ban. Ezt követi gyakoriságban a **felső légúti megbetegedések** (köhögés, torokfájás) **8-11%**-ban, majd a **reumatikus, emésztési, máj- és vesepanaszok**, valamint az **állatgyógyászatban** ismertetett taxonok és gyógymódok **5-10%**-ban. A fent felsorolt egyéb betegségek tüneteinek enyhítésére ennél kisebb arányban (1-5%) említettek gyógynövényfajokat a vizsgált településeken.

Összegzés, konklúzió

Az erdélyi falvak említett népi gyógynövényismerete szilárd alapokon nyugszik, de a gyógyszerek „házipatika” formájában egyre gyakrabban fellelhetők minden háztartásban. Azokon a településeken, ahol gyógyszertár is nyílt, sokan a szárítmányokat is filteres vagy dobozos teakészítményekként vásárolják meg a terepi begyűjtés helyett. Az orvosi ellátás mellett párhuzamosan léteznek a népi orvoslással kapcsolatos gyógymódok és hagyományok, amit gyűjtőmunkánk eredményei is alátámasztanak. Napjainkban a népi gyógynövényismeret átörökítésének és továbbadásának behatároltak a lehetőségei. Ennek oka, hogy a fiatalok városokba költöznek, és leginkább a médiából, valamint a szakkönyvekből szerzik ismereteiket. Emiatt egyre kevesebb az igény arra, hogy az idősebb generáció átadja értékes tapasztalati tudását a fiatalabb nemzedékek számára.

Eredményeink alapján összegezhethetjük, hogy a gyűjtések során feljegyzett számos gyógynövény már régóta szerepel a hivatalos gyógyszerkönyvekben, ismert a hatóanyaga és széleskörűen alkalmazzák a fitoterápiában. Számos olyan gyógynövényből készült termék kapható a gyógynövényboltokban és herbáriákban, amelyek igen népszerűek a vásárlók körében.

Ennek ellenére érdemes folytatni a kutatást! Ugyanis a felsorolt gyűjtőutak során is találtunk a gyógyításban eddig nem ismert, de orvoslásra használható, értékes, új taxonokat, illetve már ismert növényfajok új drogrészeit és új felhasználási módjait. Itt említhetjük példaként a Gyimesben *kakastaréjlapi* és *pusztapéterlapi* néven ismert paraj libatopot (*Chenopodium bonus-henricus*), amelyből egyetlen példány frissen gyűjtött herbáját sebekre, kelésekre helyezik borogatóként, naponta többszöri alkalmazással. A növény ekdiszteroidjaival kapcsolatban szegedi kutatók már végeztek kutatásokat (Báthory és mtsai 1982), ám sebgyógyító hatásáról klinikai vizsgálatok mai napig nem állnak rendelkezésre. Hasonlóan további kutatásokra vár az Úz-völgyében a *halméreglapi*, *halmaszlag*, *halmérogfü*, *árió* vagy *álivor* néven ismert erdei kutyatej (*Euphorbia amygdaloides*), melynek föld feletti virágzó hajtásából csipetnyi sóval kb. 5 liter főzetet készítenek, s ezzel mosogatják lovak lábán a sebeket. A faj tejnedvében számos vegyületet, többek között toxikus diterpéneket is tartalmaz; eddigi kísérletek karcinosztatikus aktivitását bizonyították, a homeopátiában pedig gyökerét használják lázcsillapítóként (List, Hörhammer 1973). Csinódban a *vadboroszlán* vagy *farkashárs* (farkasboroszlán/*Daphne mezereum*) kérgét nyersen a juhok lábára kötik borogatóként. Ennek a növénynek eddig a kémiai komponenseit vizsgálták meg, és

azonosították azokat HPLC módszerrel (Kreher és mtsai 1990). A *pokollapi* és *pokolszökéslapi* néven ismert farkasszőlő (*Paris quadrifolia*) leveleit Gyimesben szintén sebek gyógyítására alkalmazzák. Ez utóbbi két taxonnal kapcsolatban farmakológiai tudományos vizsgálatok és eredmények napjainkban nem ismertek.

A fenti eredmények felkeltették a kutatók érdeklődését, és további tudományos gyűjtésekre, valamint laboratóriumi vizsgálatokra ösztönzik a gyógynövényekkel foglalkozó szakembereket. Jelenleg a fenti taxonok fitokémiai és farmakológiai vizsgálatait tervezzük, in vitro és in vivo kísérletek formájában.

Ezeknek a szájhagyomány útján továbbadott és fennmaradt ismereteknek a feljegyzése és megőrzése napjaink igen fontos feladata! Írásunkat Baranyai Aurél a népgyógyászat kutatásáról megfogalmazott jeles gondolatával zárjuk (1970-es évek): „*Olyan ez, mint a folklór, a népzene vagy a népmese. Minden egyes nappal elveszítünk belőle valamit. Ahogy halnak a falusi öregek, úgy tűnik el minden tanú, minden ősi tapasztalat vagy babona... a sok ocsú között néhány szem tiszta búza van. De annyira tiszta, hogy megéri a sok ocsút végigszemezni érte.*”

Köszönet

Köszönet illeti a csinódi, egerszéki, lövétei, gyimesfelsőloki és erdővidéki lakosokat, akik segítőkészségükkel és tudásukkal hozzájárultak az értékes adatok lejegyzéséhez és megőrzéséhez.

IRODALOM

- BÁLINT, S.: A szeged-alsóvárosi ferencendi kolostor hajdani gyógyító tevékenysége és orvosi szakkönyvei. 1974, Orvostörténeti Közlemények 73-74: 173-177.
- BÁTHORY, M., TÓTH, I., SZENDREI, K., REISCH, J.: Ecdysteroids in *Spinacia oleracea* and *Chenopodium bonus-henricus*. Phytochemistry 1982, 21(1): 236-238.
- BINGEN, H.: Okok és gyógymódok. Budapest, Kairosz Kiadó, 2004, 7-12.
- BORIS, GY.: Népi gyógynövényismeret a székelyföldi Lövétén. Pécs, PTE TTK Diplomadolgozat, 2010
- CSEPREGI, K., PAPP, N.: *A Pannonhalmi Főapátság gyógyászati értékei: gyógynövények Zsoldos Xavér herbáriumában (1788)*. Botanikai Közlemények, 2010, 97: 25-38.

FANCSALI, I.: *Reevaluarea actiunii plantelor medicinale folosite in etnomedicina din bazinul superior al Trotusului (Ghimes)*. Marosvásárhely, Orvostudományi és Gyógyszerészeti Egyetem, Diplomadolgozat, 2010

FRENDL, K.: *Népi növényismeret, népi humán- és állatgyógyászati adatok gyűjtése Székelyföldön*. Mosonmagyaróvár, NYME Diplomadolgozat, 2001

GRYNAEUS, T., SZABÓ, L. GY.: *A bukovinai hadikfalvi székelyek növényei I-IV*. 2002, *Gyógyszerészet* 46: 251-259, 327-336, 394-399, 588-600.

GUNDA, B.: *Borbás Vince és a magyar etnobotanika*. *Ethnographia*, 1971, LXXXII.(1): 1-13.

HALÁSZNÉ, Z. K.: *Adatok a moldvai magyarok gyógynövény-használatához*. 1981, *Gyógyszerészet* 25: 361-367.

HALÁSZ, P.: *Növények a moldvai magyarok hagyományában és mindennapjaiban*. Budapest, General Press Kiadó, 2010.

KÓCZIÁN, G., PINTÉR, I., SZABÓ, L. GY.: *Adatok a gyimesi csángók népi gyógyászatához*. 1975, *Gyógyszerészet* 19: 226-230.

KÓCZIÁN, G., SZABÓ, I., SZABÓ, L.: *Etnobotanikai adatok Kalotaszegről*. 1977, *Botanikai Közlemények* 64(1) 23–29.

[KREHER, B.](#), [NESZMÉLYI, A.](#), [JURCIC, K.](#), [WAGNER, H.](#): New phytochemical and immunological investigations of *Euphorbia resinifera* and *Daphne mezereum*. 1990, [Planta Medica](#), 56 (6): 572-573.

LIST, P., H., HÖRHAMMER, L.: *Hagers Handbuch der Pharmazeutischen Praxis IV*. Springer Verlag, Berlin-Heidelberg-New York, 1973, 873-885.

MAYER, J. G., UEHLKE, B., SAUM, K.: *Kolostori gyógyászat*. Budapest, Magyar Könyvklub Rt., 2004, 12-35.

OLÁH, A.: *Újhold, új király! A magyar népi orvoslás életrajza*. Budapest, Gondolat Kiadó, 1986, 15-40.

PÁLFALVI, P.: *A Gyimesek botanikai és etnobotanikai kutatásának története*. 2001, *Kanitzia* 9: 165-180.

RAB, J.: *Újabb népgyógyászati adatok Gyimesből*. 1982, *Gyógyszerészet* 26: 325-333.

RÁCZ, G., HOLLÓ, G.: *Plante folosite in medicina populară din Bazinul superior al Trotusului (Ghimes)*. In: *Plantele medicinale din flora spontană al Bazinului Ciuc*. 1968, *Cons. Pop. al Jud. Harghita, Csíkszereda*, 171-176.

RAPAICS, R.: *Magyar kertek*. Budapest, Kir. Magyar Egyetemi Nyomda, 1940, 13-15.

VÁNTUS, V., PAPP, N.: *A Bakonybéli Monostor kertészettörténete és gyógynövénykertje napjainkban*. Botanikai Közlemények, 2010, 97: 39-48.